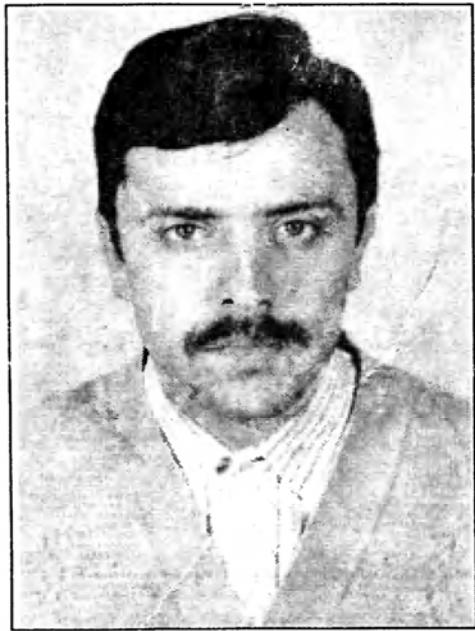

ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ РЕФОРМИ, ЧИ НОВА РУЙНІВНА УТОПІЯ?

Олександр Шмірченко

Кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин. Фахівець у галузі системного аналізу суспільних процесів, макроекономіки та культурології

Багато відомих економістів та політичних діячів називають зараз підготовлену командою Президента програмну доповідь, з якою він виступив перед Верховною Радою, загальною ідеологією або філософією економічної реформи, тобто стратегією виходу всього українського суспільства із важкого кризового стану. Ці фахівці також

стверджують, що запорукою ефективності масштабних перетворень економіки є визнання президентської програми широкими міжнародними колами, її підтримка Міжнародним валютним фондом. Отже, у пересічних людей дійсно з'явилася надія, що після кількох років зволікань і пустих гасел, які проголошувались на тлі тотального пограбування українського народу, нарешті настануть рішучі ефективнідії, які дозволять перейти до справді ринкової і справді цивілізованої економіки, яка зможе забезпечити хоча б пристойний рівень життя всім громадянам України.

Але перші ж дії Уряду по багаторазовому підвищенню цін, котре не має жодного відношення до їх справжньої лібералізації, показали, що ніякого нового конструктивного курсу економічних перетворень «нова» ідеологія реформ не містить. З запізненням приблизно у півроку Україна, на жаль, продовжує повторювати хибні кроки в усіх сферах економічного, інколи і суспільного, життя, які робляться в Росії. Всі основні положення президентської доповіді, які дивним чином співпадають з вимогами МВФ, а саме — лібералізація цін та зовнішньоекономічної діяльності, максимальне скорочення інфляції та дефіциту державного бюджету, форсована ваучерна приватизація в авральному режимі, вже були обґрунтовані російськими економістами монетаристського штибу і, на жаль, реалізовані на практиці. З упертістю, вартою крашого застосування, там відбувається руйнування власної економіки і основних підвалин суспільства, яке

уже загрожує перерости в величезну катастрофу.

Ось уже три роки автор полемізує з економістами та політиками, серед яких, на жаль, багато і представників національно-ліберальних політичних сил, які стверджували, і, не дивлячись на недавню фінансову катастрофу в Росії, котра остаточно поклала край грандіозному блефу, який проводила команда Єльцина, продовжують стверджувати, що в Росії випереджаючими темпами проводяться справжні ринкові реформи, відбувається становлення реальної економічної та політичної демократії. На противагу таким твердженням автор цієї статті доводив, що Україна має якнайшидше обрати свій шлях реформ, який би кардинально відрізнявся від того, який фактично проти нашої згоди багато в чому був її нав'язаний урядом Гайдара, що першим розпочав так звану цінову лібералізацію в тотально монополізованій економічній системі, де були відсутні будь-які ринкові механізми. До речі, ці дії нанесли непоправної шкоди і економіці нашої країни.

Але найсумніше і найдивовижніше те, що і ми вже проходили багато з того, що зараз називається новим економічним курсом, який аж ніяк не назвеш «новим курсом» рузвелтівського штибу. Згадаймо, на початку січня 1993 року В.Пинзеник, якого можна назвати українським Гайдаром, нас уже переконував, що після звільнення цін уже в лютому інфляція стабілізується на рівні 5%, а через півроку почнеться підйом економіки. Наслідок — наступні декілька місяців шалена

інфляція, яка супроводжувалася до того ж стрімкою руйнацією економіки. Тоді ж, як і нещодавно, уже в жовтні 1994-го, після «лібералізації» ціни піднялися у 2-3 рази вище прогнозованого рівня, з тією різницею, що сьогодні зубожіння народу досягло просто небезпечної для його фізичного виживання позначки. Були зроблені і помилки в галузі валютного регулювання, які призвели до збитків. З справедливою критикою цих дій виступив ряд відомих економістів.

Виникає питання, чи існує альтернативна програма реформування українського суспільства. Так, така програма була розроблена з ініціативи та за безпосередньою участю Миколи Плав'юка групою незалежних фахівців ще напочатку 1993 року і надрукована у 4 числі журналу «Розбудова держави». Автор цієї статті був одним з авторів і керівників Програми, йому ж належить подальша конкретизація її основних положень у «Концепції подолання економічної та політичної кризи в Україні» у журналі «Розбудова держави» № 2 за 1994 р., а також у книзі «Україна: шлях відродження. Економіка, політика, культура». У травні 1993 р. була проведена велика науково-практична конференція по обговоренню основних принципів та механізмів «Програми комплексної соціально-економічної реформи в Україні». Вона отримала схвалення в багатьох постійних комісіях колишньої Верховної Ради, фахівцями із президентської структури, але врешті-решт через неефективність роботи попередніх структур влади так і не була прийнята до реалізації.

Які ж головні принципи та ідеї покладено в основу «Програми комплексної соціально-економічної реформи України»? В першу чергу треба наголосити саме на ідеї комплексності та системності у розумінні механізму широкомасштабного реформування українського суспільства. Це означає, що для вироблення такого механізму необхідно розглядати основні сфери суспільного життя

в їх органічному взаємозв'язку та взаємодії. Тому наша Програма наголошувала на необхідності врахування органічного зв'язку політики, економіки, науки, соціальної та культурної сфер. Акцент на випереджаючій ролі економічних перетворень передбачаєте, що питання розвитку науки і культури підпорядковані першочерговому завданню забезпечення становлення у нашій країні не просто ринкової (ринок сам по собі ще не гарантує високої ефективності), а саме науково-економіки. Підкреслювалось значення необхідності сильної президентської вертикалі для здійснення антикризової програми (і в цьому плані цілком правомірним є останні дії Президента Л. Кучми, спрямовані на змінення виконавчої влади, посилення авторитету державної влади взагалі).

Але, на жаль, при цьому невірно сформульована саме філософія, загальна концепція соціально-економічної реформи. Під при-водом того, що, мовляв, зараз економічна реформа є основним пріоритетом, Програма доповідь Президента не зачіпає питань одночасного реформування та розвитку сфер освіти, науки і культури. Це тим більше дивно, що головним завданням економічних перетворень у ній проголошується сильна соціальна політика. Такий залишковий, по суті, марксистський, принцип відношення до сфери духовного виробництва як «вторинної» надбудови ми, як то кажуть, вже проходили. І сьогодні він тим більше не може бути конструктивним. Адже намагання стабілізувати економіку за всяку ціну в кінцевому підсумку призводить до невірного вибору механізмів здійснення самої економічної реформи.

На перший погляд, своя логіка існує в концепції російських та українських монетаристів. Якщо відкинути підсиленій інтерес до маніпулювання сферою валюто-грошового обігу, вона полягає в тому, що тільки стабілізація фінансово-грошової сфери,

зменшення інфляції та дефіциту державного бюджету, змінення грошової одиниці може дозволити перейти до суто ринкових недирективних переважань фінансових методів управління економікою (за рахунок пільгових кредитів, квот тощо). Адже тільки після того, як грошова одиниця відновить свої функції засобу накопичення та платежу, можна сподіватись на зниження банківських процентних ставок на кредит, появу інтересу у фінансових структур та фінансування довгострокових проектів структурної перебудови економіки. Тому, між іншим, монетаристи і вдаються до тактики максимального скорочення грошової емісії та валютних інтервенцій з метою підтримання високого курсу власної грошової одиниці, що, повторюю, збігається з вимогами Міжнародного Валютного Фонду. Але не забуваймо, що вимоги Валютного фонду, які висуваються як умова отримання кредитів, цілком правомірні по відношенню до слаборозвинених країн «третього світу», на щастя, ще не зовсім підходять нам. Адже на відміну від цих слаборозвинених країн Україна ще має не до кінця зруйнований, досить потужний потенціял важкої промисловості, розвинену соціальну сферу освіти, науки і культури.

Звичайно, можна, як це робив не тільки в економічних, але і в політичних з пов'язаних з передвиборчою кампанією цілях спочатку уряд Гайдара, а потім Звягільського, знизити інфляцію шляхом різкого скорочення бюджетних витрат на соціальну сферу, кредити підприємствам, врешті-решт взагалі не виплачувати заробітню плату, але, як показує досвід і України, і Росії, це не лише не гальмує, а ще більше прискорює неконтрольований спад виробництва через різке зростання неплатежів між підприємствами (у Росії вони вже досягли позначки 60 трильйонів рублів). А головне, якщо відкинути «романтичні» терміни типу «духовність», «гуманність» або ж «національна культура», на наших очах

відбувається швидке незворотне руйнування системи відтворення відносно дешевої високоякісної робочої сили. І отже, уже найближчим часом Україні дійсно загрожує перетворення на слаборозвинену країну. Чи усвідомлюємо ми, що зараз нищимо те, що складало, можливо, єдиний реальний потенціял прориву України до групи високорозвинених суспільств?

Ось уже декілька місяців В.Пинзеник та інші прибічники «прискорення» так званої реформи через засоби масової інформації втovкмачують в голову пересічної людини одну і ту ж схему: підвищення платні негайно веде до ще більшого підвищення цін, а це в свою чергу стає причиною ще більшого погрішення життєвого рівня. Але чи все так однозначно? Я переконаний, що нинішній віцепрем'єр як професіонал не може не знати неокейніянських механізмів стимулювання економіки через пожавлення попиту. Адже збільшення купівельної спроможності населення дозволяє купувати товари, якими уже зараз завалені склади багатьох підприємств, дозволяє розширювати їх випуск, отримуючи прибуток за рахунок задоволення потреб населення, а не за рахунок монопольного накручування цін та скорочення виробництва. Підвищення платні через покращення трудової мотивації дозволяє підвищувати продуктивність та ефективність праці. Зараз же рівень життя більшості населення такий, що вже почалось падіння продуктивності праці через елементарне недоідання працівників. Про яку «лібералізацію» цін і скорочення грошової емісії може говорити уряд, коли за розрахунками професора Валерія Поповкіна, питома вага платні робітників матеріального виробництва у валовому національному продукті складає щось близько 18%, а за розрахунками деяких економістів, при продовженні заходів, пропонованих В.Пинзеником, вона може впасті в найближчий час до 7-8%. (Для порівняння, навіть у колишньому

Радянському Союзі ця частина досягала від 20 до 30 %, а в цивілізованих країнах — від 40 до 80%, і про яку серйозну побудову ринкової економіки в Україні може бути мова, коли у сучасному ринковому господарстві саме приватні кошти, збереження населення складають якраз до 80% інвестиційного потенціялу, який забезпечує впровадження нових технологій, модернізацію виробництва.

Ясна річ, лібералізацію платні та податкової політики не можна впроваджувати відразу. Вона повинна проводитись як наслідок системи узгоджених у часі за пріоритетами синхронізованих економічних заходів.

Що ж необхідно зробити для забезпечення комплексності та системності реформування? У повній альтернативі поглядам монетаристів про необхідність якомога швидшого припинення впливу держави на всі сфери суспільного життя, і зокрема, контролю над цінами необхідно нарешті забезпечити **ефективне державне управління суспільно-економічними процесами**. Таке управління через цілу низку спеціальних інституцій, що виступають стабілізаторами ринку як нерівноважної системи, здійснюється в усіх цивілізованих країнах світу. Причому його роль в переходні періоди, в моменти закінчення циклу функціонування попередніх промислових потужностей, коли виникає потреба оновлення промислової бази, в моменти нарощання економічної депресії з тих чи інших причин значно збільшується. Це пояснюється тим, що в країні, де тільки починає створюватися ринковий простір та конкурентне середовище, особливо важливою є реалізація антимонопольної функції держави. Як це не парадоксально звучить, саме держава повинна взяти на себе обов'язки по роздержавленню економіки. І тому, м'яко кажучи, дивно слухати заяви В.Пинзеника та інших «економістів», які закликають прискорювати приватизацію, нехай і вкрай не-

ефективну, тільки тому, що державне майно, мовляв, і так розкрадають. Але якщо держава нездатна зупинити це розкрадання, то як вона може, наприклад, збирати податки? До того ж, крадене, «прихваталиве» майно є хоча кілька шансів реприватизувати, а ось практично крадене через так звану оренду або закриті паювання, здійснені за чинним законодавством, повернути вже практично неможливо.

Це означає, що в реальній системі антикризових засобів лібералізація цін повинна стати чи не останнім, а не першим кроком на шляху створення сучасної ефективної економіки. Тільки після того, як буде створена система інституцій, що забезпечить ефективне недирективне, а індикативне регулювання (через бюджет, податкову політику, пільгові квоти, антимонопольні структури) можна відпускати ціни. Саме в цей момент і виникне так званий шок-сплеск цін, який запустить реальні механізми конкуренції, економіка почне працювати в режимі самоорганізації, саморегулювання, а реальна конкуренція має привести до поступового зниження цін.

Але для цього необхідно вирішити декілька принципових завдань на рівні стратегічного планування і прогнозування майбутньої моделі цілісного народногосподарського комплексу, якого зараз нема і який не може утворитися сам собою. Трагедія полягає в тому, що за останні роки навіть фахівцями та державними діячами найвищого рівня ці завдання не тільки не вирішенні, але й не поставлені.

Необхідно здійснити секторно-галузевий аналіз з метою зясування необхідної питомої ваги, особливостей його функціонування у комерційному конкурентному режимі, співвідношення з приватним сектором. Характер обговорення і затвердження Верховною Радою (з четвертої спроби) списку підприємств, які не підлягають приватизації, в ході якого люмпенські соціалістичні сили під велими абстрактним гаслом

захисту національних державних інтересів вимагали збільшити перелік об'єктів, котрі не підлягають приватизації, а лунпенсько-ліберальні сили — звести його до мінімуму, свідчить про те, що ніяких науковообґрунтованих критеріїв переведення України з галузевого принципу на територіальний, з витратної економіки на прибуткову просто не існує. Різні політичні сили продовжують експлуатувати або міфологію державного директивного патерналізму, або міфологію ринку, який, мовляв, сам створиться після припинення будь-якого втручання держави в економіку.

Виникнення ефективної національної економіки неможливе без вирішення питання про стратегічний мінімум та перелік найменувань товарів, які з метою забезпечення нашої політичної незалежності мають вироблятися в Україні. Взагалі необхідно ретельно розробити експортно-імпортну модель майбутнього народногосподарського комплексу (співвідношення між загальним обсягом та асортиментом імпорту та експорту в кожній країні як і, між іншим, всі основні складові ринкової економіки, абсолютно унікальні і цілком свідомо підтримуються у оптимальному режимі за допомогою сучасних механізмів державного економічного регулювання економіки, в тому числі за допомогою зміни «правил гри» на ринку цінних паперів.

Оскільки головним завданням економічної реформи є усунення глибоких деформацій української економіки, відновлення необхідних промислових зв'язків та створення саме в інтересах народу України принципово нових промислових циклів, ще наприкінці 1992 року у своїй «Програмі» ми проголосили необхідність синхронізації процесу приватизації та корпоратизації промисловості, створення якісно нових фінансово-промислових груп зародків майбутніх транснаціональних корпорацій. І хоча через два роки, розваливши вщент свою економіку, ми визнали це завдання як пріоритетне, але й досі

корпоратизація трактується дуже спрощено, лише як створення відкритих акціонерних товариств. Насправді ж корпоратизація має означати формування в процесі приватизації нових промислових об'єднань, підприємства яких забезпечують повний промисловий цикл виробництва кінцевого продукту споживання, котрий, можливо, раніше взагалі не вироблявся в Україні. Для цього необхідна ретельна розробка плянів переворофілювання багатьох підприємств України та їх включення в принципово нові виробничі цикли. Це означає, що приватизація підприємств, які складатимуть корпоративні об'єднання, повинна відбуватися таким чином, щоб контрольний пакет акцій не тільки головного підприємства, а й постачальників і суміжників знаходився в однієї ради директорів переважно стратегічних інвесторів.

Взагалі хочу підкреслити: якщо ми не зможемо цілком свідомо і, якщо хочете, пляново на наукових засадах формувати майбутню промислову структуру України як економічно та політично незалежної країни, зовнішні і внутрішні сили, виходячи з власних інтересів, почнуть формувати її хаотичному несистемному, максимально віддаленому від справжніх національних інтересів режимі.

Процес приватизації, який відбувається в Україні протягом трьох років, був чи не найбільшим індикатором некомпетентності та корумпованості влади. Жодна з існуючих форм приватизації не дозволяє вирішити завдань, які постають перед економікою України. Більше того, ці завдання навіть неправильно сформульовані. У нашій «Програмі» ще наприкінці 1992 р. зазначалось, що головним завданням приватизації має бути не створення класу приватних власників і не реалізація прав трудових колективів і тим більше не перетворення населення країни на поголовних приватних власників, які житимуть на ренту від своєї частки державного майна. Структурна перебудова, модернізація та переворофілювання

економіки, максимально швидке підвищення її ефективності — ось головне завдання приватизації. Для вирішення цього завдання найважливішим є залучення до економіки великих інвестицій. Без зрошення банківського капіталу з промисловим, в якому В.Ленін вбачав лише ознаки імперіалізму, структурна перебудова відбуватися не може. Саме поняття фінансово-промислової групи і означає цільове кредитування економіки стратегічним інвестором, який, стаючи власником або співвласником об'єкту, що приватизується, і землі, на якій той знаходиться, максимально зацікавлений у ефективному використанні власних коштів, у залученні управлінців, які передуть на змінутим із представників нинішнього директорського корпусу, які не володіють сучасним менеджментом. Форма приватизації, яка дозволяє забезпечити цей процес, це так звані інвестиційні торги, або некомерційний інвестиційний конкурс. Існує і певний детально розроблений механізм максимального заохочення майбутнього власника — вкладати гроші в приватизоване підприємство. Нинішня ж форма отримання інвестицій через посередництво комерційних банків є вкрай неефективною і, як показує досвід, врешті-решт призводить лише до розкрадання народного майна в величезних масштабах, зростання національних боргів, збільшення тіньового сектора економіки. І навпаки, пропонована модель приватизації дозволила б шляхом залучення навіть тіньового капіталу на умовах, запропонованих державою, з обов'язковим виконанням приватизаційних програм та бізнес-планів різко зменшити тіньовий сектор економіки (за даними деяких незалежних дослідницьких установ, тільки внутрішній незадіяний інвестиційний потенціял України складає не менше ніж 30 млрд. доларів).

І хоча майже через три роки до законодавців та представників виконавчої влади поступово

приходить усвідомлення неефективності обраного шляху приватизації, позитивних принципових змін у цьому процесі майже не відбувається. Поки що марними виявилися спроби на законодавчому рівні відмінити оренду як форму приватизації, а фактично у більшості випадків «прихватизації» за безцінь державного майна. Останній указ Президента «Про заходи щодо забезпечення прав громадян на використання приватизаційних майнових сертифікатів» є нічим іншим, як відчайдушною спробою забезпечити ефективність приватизації в межах ваучерної моделі приватизації. Проте можна відразу спрогнозувати: ця спроба виявиться марною. Справа в тому, що організація великих відкритих акціонерних товариств не дає можливості швидко і ефективно створити нові управлінські структури, зацікавити та залучити в економіку потужних інвесторів, адже ні дрібний акціонер, ні представники трудового колективу не можуть бути реальними приватними власниками в повному розумінні цього слова і дуже часто власну матеріальну вигоду ставлять вище стратегічних інтересів розвитку виробництва. Я вже не кажу про те, що сама процедура примусової гри на ринку цінних паперів законодавчо гарантованою частиною державного майна є аморальною і незаконною.

Взагалі ваучерний механізм приватизації є не що інше, як максимально швидкий перерозподіл на користь невеликої частки далеко не найкращих представників бізнесу саме загальнонародної власності.

Тому зовсім не випадково В.Пинзеник зараз уже закликає реалізувати не своє право на частку державного майна, яка дозволить отримувати постійні дивіденди, а фактично під тиском злиднів продати ваучер і за безцінь передати це право тим, хто розробив весь

цей химерний механізм. Прикриттям цього перерозподілу слугує люмпенська ідея чергової зрівнялівки — всіх зробити власниками! Коли під гаслом «Пиляйте, Шуро, гирі золоті» більшість населення буде просто ощукана. Наприклад, зараз в Росії дивіденди практично не виплачуються навіть тій невеликій кількості акціонерів, яка не продала свій ваучер.

Ми також ідемо за «російським сценарієм». За повідомленням газети «Киевские ведомости» від 26 листопада минулого року, більше 90% приватизаційних рахунків, акумульованих у інвестиційних фондах, взагалі нікуди не вкладені.

Згадаймо, протягом трьох років нас переконували, що іменний приватизаційний рахунок дозволить уникнути величезних махінацій на ринку цінних паперів та інших видів російської ваучерної моделі приватизації. І ось уже В.Пинзеник сповіщає про українські ваучери, які надруковано в Сполучених Штатах у порядку благодійної акції (яка коштувала 3 млн. доларів) і радить задля реалізації принципів соціальної справедливості якомога швидше видавати їх літнім людям, щоб ті, продаючи їх під тиском злиднів і голоду, скоріше запустили механізм остаточного не тільки несправедливого, але і вкрай неефективного «великого переділу». Весь жах полягає в тому, що все це відбувається саме в той момент, коли в Росії, спостерігаючи наростаючий хаос і втрату керованості економікою, наслідком якого є політична напруженість, що швидко зростає, та національні конфлікти нарешті усвідомили згубність обраного шляху приватизації і Державна Дума переважною більшістю голосів визнала перший етап незадовільним та пригальмувала другий етап роздержавлення за Чубайсом. В чому мусь ми збираємося піти навіть далі росіян: замість того, щоб

проіндексувати вклади населення, фактично пограбованого попередніми «лібералізаціями», як це зробили в Росії, їх під виглядом знов-таки примусового залучення до приватизаційного процесу у більшості випадків практично анулюють. І знов-таки під давно знайомими гаслами піклування про соціальний захист простої людини. Насправді ж реальна соціальна справедливість повинна полягати не в тому, щоб усіх **перетворити на поголовних приватних власників**, а в тому, щоб людина нарешті могла **отримувати гідну її праці платню та соціальний захист**, а це можливо тільки тоді, коли реальними приватними власниками стане невеликий прошарок здатних до цивілізованого підприємництва людей, припиниться спад виробництва, з'являться нові робочі місця, підприємства стануть в змозі давати до бюджету великі податки, до модернізації економіки буде залучено великий науковий та культурний потенціял, високоякісну робочу силу, які ще поки що має Україна.

Нешодавно Є.Гайдар, бурхлива «реформаторська» діяльність якого завдала непоправних збитків не тільки Росії, але і Україні, у відкритому листі до Л.Кучми запропонував свої послуги, щоб допомогти урядові українських однодумців максимально швидко вийти на магістральний шлях ринкової економіки, по якому начебто йде Росія. Ще три роки тому я попереджав, що цей шлях веде до катастрофи ці прогнози підтвердилися. То **невже в українського народу не вистачить здорового глузду або ж навіть здорового інстинкту самозбереження**, щоб нарешті розпочати жити власним розумом, розпочати реальне реформування суспільства, заснованого не на черговій утопічній міфології, а на науково обґрунтованій філософії соціально-економічних реформ!